

Сучасна література в колі твого читання

*Інтерв'ю
с М.Г. Соколенки*

Акцент

альманах

www.litakcent.com

2008
випуск 1

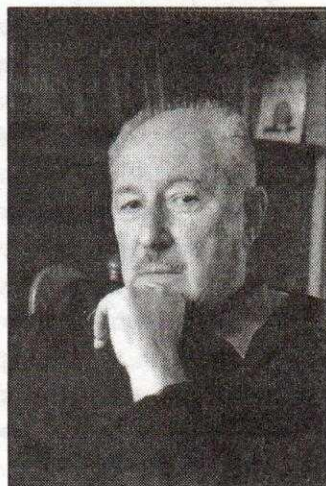
Марк Соколянський:

«Тепер моя праця — це літературно-наукова робота»

Професор Марк Соколянський (нар. 1939 р.) — літературознавець і театрознавець, автор семи книг та понад 300 друкованих праць, виданих і опублікованих в Україні, Росії, Великобританії, Польщі, ФРН, Нідерландах, США, Ізраїлі, Латвії, Канаді, Італії, Угорщині та ін. країнах. Основні наукові інтереси зосереджені довкола проблем історії західноєвропейської літератури, компаративістики, різних питань теорії літератури, шекспірознавства.

Народився в м. Ленінграді, шкільні роки минули в Ярославлі. У 1956—1993 рр. жив в Одесі; навчався, а потім викладав в Одеському університеті ім. І. Мечникова.

З 1993 року мешкає в м. Любеку (ФРН).

Марк Соколянський

— Марку Георгійовичу, на початку 1970-х я був серед тих, хто слухав Ваші лекції з історії зарубіжної літератури в Одеському університеті; згодом працював поруч там-таки, на одеському філфаці. Проте від 1984 р. аж до 2007-го із об'єктивних причин настав, як тепер кажуть, «комунікаційний розрив». Цікаво, що Вашу нову — німецьку — адресу мені дали... в музеї Джозефа Конрада в селі Тереховому на Житомирщині! Скажіть, будь ласка, як сталося, що Одесу у Вашому житті змінив Любек?

— Одесу я залишив 1993 року. Причини були різні, перш за все — сімейно-медичні. Спочатку планував повернутися через 2—3 роки до чорноморського міста, але коли відвідав його у 1995 р., якось важкувато було прийняти таке різке рішення. Мій син Андрій уже навчався в Німеччині, та й в Україні багато що змінилося в університетському житті. Як мені здалося тоді, не завжди ці зміни призводили до кращого. Згадалася Гераклітова мудрість: «Не можна двічі ввійти до однієї ріки». Якщо ж говорити про добрі зміни, то у 1990-і роки вже не було непроникних стін між різними країнами і, живучи в одній із них, можна було підтримувати постійний зв'язок з іншими.

Ось Ви згадали про музей Джозефа Конрада у Тереховому. Справді, мені доводилося писати про творчість цього видатного англійського письменника, поляка за походженням, для київського «Всесвіту», для московського журналу «Вопросы литературы», для німецьких видань, писати і соло, і у співавторстві з В. В. Цибульською, але про музей

в українському селі Тереховому, де, згідно з найвірогіднішою біографічною версією, народився письменник, я дізнався, як це не дивно, тільки в Німеччині. З тих пір і ми з В. В., і наша німецька колега і автор книжок про Конрада Рената Віггерсхауз (з моєї «подачі») пропагуємо цей музей, якщо можемо, допомагаємо йому літературою, консультуємо вчителя-краєзнавця Михайла Беда, який самовіддано підтримує вогнище пам'яті у Тереховому.

— *Вам двічі довелося робити «підхід» до докторського ступеня і навіть писати дві різні дисертації, — це так? Чи не «надмірна» молодість були причиною?*

— Так сталося, що я ступив на літературознавчу стежку досить рано. Університет закінчив у неповні 21, кандидатом наук став у 25 років. Докторську роботу теж завершив рано і захищав її у віці 36 років. На захисті в Ленінградському університеті не пролунало жодного негативного відгуку або виступу, не поставили мені жодного запитання, але «без зайвих слів» забалотували. Всіх справжніх причин я не знаю досі. Потім казали мені, що у Вченій Раді (тоді захищалися ми на багатолюдних факультетських радах) існували різні угруповання, які конфліктували між собою, і я мимоволі потрапив у ситуацію «між молотом і ковадлом». Очевидно, і молодість моя когось дратувала, і ще щось... Сьогодні, ретроспективно мислячи, теж маю деякі претензії до тієї своєї дисертації, хоча видана в Києві 1975 року книжка моя про творчість Генрі Філдінга, яка була головною публікацією «з теми», і нині включається до навчальних програм філологічних факультетів на пост-радянському просторі, на неї досить часто посилаються тощо.

Це був для мене нокдаун, але не нокаут. Я не став ображатися на «злу долю», згадавши хемінгуейвського Старого з повісті «Старий і море», який просто і разом з тим філософічно з'ясував собі причини власної поразки: «...Я надто далеко вийшов у море». Написав другу роботу і захистив її через сім років у Московському університеті за участі Ленінградського університету як «провідної організації». Як висловила-ся з цього приводу відомий учений-літературознавець Т. А. Мотильова, цитуючи Яна Гуса, — «правда завжди перемаже». Стосовно моєї особи це звучало дещо гучно, але ж «all is well that ends well».

— *У книзі «Перечитуючи Шекспіра» (2000 р.) Ви згадали — як свого «незабутнього вчителя» — Олександра Анікста, визначного вченого-філолога. Цікаво почути про Ваші контакти з ним. Хто ще був серед Ваших учителів у літературознавчій науці?*

— Очевидно, є сенс диференціювати педагогів, з якими ми зустрічаємося безпосередньо у роки навчання, і Вчителів, які стають для нас професійними, і водночас моральними орієнтирами. Останніх буває небагато. Своїх університетських викладачів історії зарубіжних літератур

О. П. Ковальчук та Б. О. Шайкевича (напевно, Ви їх теж добре пам'ятаєте) я згадую з теплотою і вдячністю, а, буваючи в Одесі на цвинтарі, обов'язково покладаю квіти на їхні могили. Вдячний я їм за те, що відразу повірили в мене, за людське тепло. Що ж до наукових орієнтирів, відзначу серед своїх викладачів у першу чергу не літературознавця, а лінгвіста Віктора Володимировича Мартинова, який викладав нам загальне мовознавство. Завдяки його лекціям та рекомендованим ним книжкам, я розпочав ліквідувувати свою неписьменність у теоретичному мовознавстві, що потім значно допомогло мені і у теоретико-літературних пошуках.

Справжнім Учителем у галузі літературознавства став для мене Олександр Абрамович Анікст. Ми познайомилися на початку 1960-х, коли я порадився з ним стосовно обраної мною самостійно теми кандидатської дисертації. Він поговорив із початківцем десь з півгодини, після чого сказав: «Як бачу, нянька вам не потрібна. Пишіть і пришліть мені один розділ. Сподобається — буду опонувати». Він став моїм першим опонентом, а з роками і старшим другом. Про Анікста я можу говорити довго, відзначу зараз хоча б дві його якості, що їх не часто зустрінеш серед людей науки. По-перше, він не тільки багато знав, але міг про найскладніші речі говорити і писати надзвичайно просто. Саме просто, але не спрощено. По-друге він був не з тих, хто бачить в науці тільки «себе, улюбленого». Так, ніхто стільки, як він, не зробив для розвитку шекспірознавства у колишньому Союзі. Саме він створив Шекспірівську наукову комісію при АН СРСР, з 1978 по 1988 рр. збирав у Москві всесоюзні шекспірівські конференції, під його редакцією виходили солідні «Шекспировские чтения».

Для нього було дуже важливим, щоб вивченням Шекспіра займалися люди з різних країв і міст. Ми зустрічалися тоді в Москві з колегами із Прибалтики, Грузії, Вірменії, різних кінців Росії, Середньої Азії... Анікст був радий бачити на конференціях нових учасників з будь-якого міста; у його ставленні до людей не було й тіні імперсько-столичної пихи, якою були заражені численні москвичі з тих навіть, хто не мав великих заслуг перед наукою. Після смерті Анікста у 1988 р. Всесоюзна (пізніше — Міжнародна) шекспірівська комісія продовжувала своє існування тільки на папері. На зміну Вчителю прийшли люди, які звикли працювати виключно «під себе», а коли розвалилася радянська імперія, то розсіялися і шекспірознавчі сили. Це тепер я інколи зустрічаюся, наприклад, зі своєю тбіліською колегою Лалі Кереселідзе у Стратфорді-на-Ейвоні, або у Валенсії на Всесвітньому шекспірівському конгресі, а тоді наші зустрічі та обмін думками з колегами відбувалися регулярно, щороку.

Були, звичайно, й інші орієнтири в науці. Мені пощастило бути знайомим з академіком Михайлом Павловичем Алексєєвим, величезна ерудиція якого не могла не вражати, перш за все — обсягом. Киянин за походженням, Михайло Павлович у 1921–27 рр. жив і працював у Одесі, багато зробив для консолідації пушкінознавчих сил Півдня.

У 1980–90-і роки за ініціативою Вашого покійного слуги в Одесі було проведено 6 конференцій із циклу «Алексеевські читання», і мені прикро, що ця традиція перервалася. Довелося мені особисто спілкуватися з видатними теоретиками літератури Ю. М. Лотманом і М. Л. Гаспаровим, русистами Я. С. Білінкісом, Б. Ф. Єгоровим, Г. В. Красновим, Є. О. Майміним та ін., спеціалістами з західних літератур Г. А. Єлістратовою, А. Ю. Пінським, О. В. Чичеріним, Т. А. Мотильовою, С. В. Тураєвим, А. С. Осповатом, А. З. Копелевим...

Між іншим, останній добре знав (і любив!) українську мову і поезію, завжди цікавився Україною. Пам'ятаю, з яким захопленням говорив він про чудові переклади творів західноєвропейських класиків, виконані Григорієм Кочуром та Миколою Лукашем. В особистому архіві Копелева збереглася якась частина його епістолярної спадщини і, зокрема, листування з українськими митцями. Якщо мені та моїй підмосковній співавторці Валерії Абросимовій вдасться одержати дозвіл у спадкоємців Копелева, ті листи варто буде прокоментувати і надрукувати саме в Україні. Якщо ми тепер не зробимо цього, то дуже вірогідно, що цікаві факти так і залишаться невідомими загалові. Адже, як казав брехтівський Галілей, «на поверхню виходить якраз стільки істини, скільки ми її виводимо...».

З українців найсильніше враження справив на мене Юрій Олексійович Івакін — талановитий віршознавець, рафіновано інтелігентна людина, яка до того ж мала неабияке почуття гумору. На жаль, не було змоги особисто зустрітися з кількома зарубіжними теоретиками літератури (до кінця 1980-х рр. я був «невиїзним» до капіталістичних країн, а на наукові конференції — навіть і до т. зв. «народно-демократичних») Рене Веллеком, Стефанією Скварчинською, Нортропом Фраєм... Довелося обмежитися епістолярними контактами з ними. До робіт того ж Веллека я і понині часто звертаюся за порадою і — не смійтеся! — за натхненням, як і до праць таких класиків світового літературознавства минулого століття, як Ю. М. Тинянов, Б. М. Ейхенбаум, Г. О. Винокур, Г. О. Гуковський.

— *Головні герої Ваших книг. До кого з них хочеться повертатися, принаймні — час від часу? Колись я читав Ваші дослідження про Оскара Вайльда, статті про Конрада й Достоевського, тепер ось отримав збірник «Перечитуючи Шекспіра» — з характерним уточненням у підзаголовку: «Статті різних років»... Можливо, Шекспір — то і є «найстабільніший» герой?*

— Напевно, так воно і є: з Шекспірівськими студіями пов'язано понад 40 років мого життя. Кандидатська дисертація називалася «Бернард Шоу і Шекспір», потім були різні шекспірознавчі виступи та публікації в різних країнах. До речі, найбільш «свіжа» моя публікація — це нотатки про жанр «Венеціанського купця», надруковані у російському збірнику «Текст. Дискурс. Жанр» а остання праця, яку я тільки-но

закінчив і відіслав редакторам-упорядникам, це український та російський розділи до «Глобальної антології Шекспірових сонетів» — величезної книги, яку готує одне швейцарське видавництво до 400-річчя з часу першого видання (1609) книжки сонетів великого британця.

Але прожито багато років, і за цей час теми та «герої» виникали різні. Назву тільки головних. Генрі Філдінг, Оскар Вайльд, якого Ви доречно згадали, Бернард Шоу... Були й різні публікації та книжка про Пушкіна, є низка статей про творчість Гоголя, — і я навіть думаю, чи не зібрати їх під однією обкладинкою (якщо, звичайно, знайдеться культурний видавець). Писав і про Джона Мільтона, Джонатана Свіфта, Лоренса Стерна, і про новітню англійську драму... Крім того, здавна цікавлюся деякими проблемами теорії літератури. Моя книжка про типологію західноєвропейського роману епохи Просвітництва, видана «Вищою школою» 25 років тому на друго- чи третьосортному папері, ще не вийшла з активного наукового обігу, і це мене радує. Опублікував чимало статей із літературної жанрології.

Приблизно двадцять років тому серйозно зацікавився я російськомовними творами Володимира Жаботинського — людини яскравої і надзвичайно талановитої. Уже на початку нинішнього мілленіума в Одесі вийшли 5 книжок головних творів Жаботинського-письменника з моїми передмовами та коментарями. Там же побачила світло й моя невеличка книжка «Конечно в Одессе» (2005) — про одеські коріння творчості Жаботинського. За останні роки надрукував кілька статей про творчість Бабеля та про діалогію Ільфа і Петрова. Кажучи стисло (як же це важко!), за багато років набралось чимало спеціальних інтересів, і деякі з них вдалося тією чи іншою мірою реалізувати.

— *Чи часто Вам доводилося/доводиться виступати в ролі літературного критика?*

— На жаль, рідко. Чому «на жаль»? Здається мені, що і професійних можливостей, і темпераменту для цього заняття вистачило би. Мабуть, завадили кілька причин. Занадто був заглиблений у історико-літературну та теоретико-літературну проблематику, не було часу ретельно стежити за літературним сьогоденням. Не було й постійної трибуни для відвертих критичних виступів. Хоча все ж окремі мої критичні публікації іноді з'являлися, причому написані вони в різних жанрах. Були короткі репліки, був одного разу навіть літературний фейлетон. Уже під час «перебудови» випадково потрапив до моїх рук роман якогось київського автора (вже не пам'ятаю прізвища), виданий масовим тиражем у Москві, у російському перекладі, під назвою «Крах диссидентки» (автор — Володимир Канівець. — Ред.). Книжка була безнадійно анахронічною, запекло-реакційною і художньо безпорадною. Під впливом хвилини написав я фейлетон, який опублікував популярний тоді московський тижневик «Книжное обозрение», і я одержав за цю публікацію багато комплімен-

тів від різних колег з різних міст. Уже живучи в Німеччині, кілька разів виступав як критик — рецензент сучасної літератури — у московському журналі «Иностранная литература».

До того ж, багато займався театральною критикою на сторінках одеських газет, іноді — у київській пресі... Одного разу навіть набрався сміливості виступити у ролі кінокритика. Це було в другій половині 1980-х. Вийшов на екрани фільм нині супермодного, а тоді ще маловідомого режисера Олександра Сокурова «Скорбное бесчувствие», зроблений немовби «за мотивами» п'єси Бернарда Шоу «Дім, де розбиваються серця» («Heartbreak House»). У мене — як шанувальника та дослідника Шоу — ця кіноверсія викликала справжнє обурення, і я відразу ж після сеансу написав злу рецензію під назвою «Прискорбное обесмысливание» і послав її до московської газети, яка ще називалася «Советская культура». Там мою статтю надрукували, щоправда, з «противагою» — позитивною рецензією відомої московської критики. Згодом я одержав багато листів від прихильників Сокурова, які докоряли мені за те, що я не зрозумів сучасного генія кінорежисури. Певний час мене навіть мучили сумніви, чи не поспішив дійсно із суворим «вироком». Але в останні роки, коли, примушуючи себе, продивився найновіші шедеври «культового» майстра, то прийшов до висновку, що як у діагнозі, так і у прогнозі тоді не помилився.

— Повернемося в Любек. Ви, звичайно ж, викладаєте? Що? Де саме? Яка специфіка статусу професора в німецькому університеті?

— Ви знаєте, у Німеччині є чітке правило: університетські професори працюють до 65 років, а потім добровільно (?) йдуть на пенсію. Це стосується і штатних професорів, які все життя працювали саме тут, а тим більше — тих, хто нещодавно сюди приїхав, кого час від часу запрошували на курс, цикл або разові лекції. Отже, нині я пенсіонер, і викладання у західних університетах (у США та Європі) залишилося в минулому. Тепер моя праця — це науково-літературна робота, участь у редколегіях та редрадах кількох літературознавчих журналів, нечасті виїзди на міжнародні конференції. Що ж тут зробиш? Треба рахуватися та змиритися зі своїм віком.

— Чим для Вас цікавий методологічний інструментарій сучасного німецького літературознавства?

— Перш за все — прагненням до фактологічної вивірності, чіткості та однозначності суджень. Ось чому, коли я маю проконсультуватися із спеціальними словниками чи літературними довідниками, то надаю перевагу німецьким виданням. Але, як це нерідко буває, достоїнства можуть переходити у недоліки. Багатьом німецьким працям із теорії літератури чи театру властивий присмак рецептури. Проте сьогодні я вже краще орієнтуюся,

припустимо, у полі німецькомовної літературознавчої періодики, і можу обирати для прочитання те, що для мене найбільш цікаве й корисне.

— *А що являє собою літературне життя Любека?*

— Любек — місто невеличке, провінційне, але з цікавою культурною історією. Обмежимося зараз тільки літературою. Наприклад, саме тут жила родина Маннів, тут народилися і провели свої дитячі та юнацькі роки обидва брати Манни, у Любеку відбувається дія славнозвісного роману Томаса Манна «Будденброки». Томас Манн, живучи пізніше і в інших німецьких містах, і за межами Німеччини, ніколи не забував своєї «малої Батьківщини», і навіть написав блискуче, на мій погляд, есе «Любек як форма духовного життя». Нині в Любеку живе інший нобеліат — Гюнтер Грасс. Своєрідним центром літературного життя Любека є прекрасний музей «Buddenbrookhaus». Сучасних молодих письменників-любекців я майже не знаю і «побоююся», що німецький читач не знає їх теж.

— *Чи вдається Вам стежити за літературним процесом у Німеччині? Які з новинок нині «на слуху» взагалі і на Вашому робочому столі — зокрема?*

— Регулярно читаю тижневик «Die Literarische Welt». З цікавістю ставлюся до літературно-критичних виступів таких метрів німецької критики, як Марсель Райх-Раніцький та Хельмут Карасек. Довіряю їхньому смакові. Часто звертаюся до нових історичних та історико-культурних книжок, які потрібні мені як літературознавцю або просто цікаві. Так, намагаюся не пропускати історико-публіцистичних книг Гідо Кнопфа, який ґрунтовно аналізує феномен фашизму, його генезу та небезпечні традиції. А зараз на моєму «письмовому столі» (якщо можна так висловитися у наш комп'ютерний час) поруч з останнім випуском американського кварталника «Shakespeare Quarterly» є багато різномовних рукописів чужих статей, надісланих мені як членові редколегій на рецензування із журналів «Multicultural Shakespeare» та «Zagadnienia Rodzajow Literackich». Доводиться читати.

— *Яким чином Ви підтримуєте наукові зв'язки з Одесою, Україною загалом?*

— Це хороше запитання, оскільки для мене Одеса — не просто населений пункт, хоча я і не корінний одесит. Народився в Ленінграді (так тоді називався Санкт-Петербург), шкільні «роки навчання» пройшли у стародавньому приволзькому Ярославлі, а до Одеси приїхав я (разом з батьками) другокурсником. Але саме в Одесі закінчив університет, в якому потім довго працював. У цьому місті минули 37 років — більша частина мого свідомого, та може, й усього життя. Як би критично не

ставився я до деяких сторін тодішньої чи сучасної одеської реальності, дуже люблю це міфологічне місто, до якого мене завжди тягне.

Літературні та наукові зв'язки з Одесою у мене досить міцні. За останні 10 років в Одесі вийшло чотири мої книжки, включаючи навіть невеличку збірку коротких оповідань та нарисів «Некролог при житті». Про підготовлені книги Жаботинського я вже згадував. Деякі матеріали опублікував в одеських альманахах та збірниках. На превеликий жаль, часто доводиться писати до одеських видань статті та замітки «In Memoriam», коли залишають цей світ деякі мої друзі та колеги. Брав участь у кількох наукових конференціях, які відбувалися в Одеському університеті, у Будинку Вчених, у міжнародному культурному центрі «Мигдаль» тощо. Коли мої університетські колеги запрошують до участі у тих збірниках чи журналах, які вони випускають, завжди відгукуюся позитивно. Коли буваю в Одесі, запрошення університетських колег читаю лекції для студентів та аспірантів філологічного і філософського факультетів. Охоче зустрічаюся із професорами та співробітниками цих факультетів, радію, що не усі ще забули мене.

Крім того, постійно контактую зі Спілкою Театральних Діячів та Всесвітнім клубом одеситів, членом якого став вже понад 10 років тому. Виступав і в цьому клубі, а минулого року брав — саме за ініціативою ВКО — участь у проведенні т. зв. «Днів Жаботинського в Одесі». Сподіваюся, що зв'язки з містом, яке давно стало (і залишається!) для мене рідним, стабільні.

Душевно люблю Київ, і коли буваю в Одесі, як правило, заїжджаю хоча б на 2–3 дні до Києва. Живучи на Заході, підтримую наукові контакти з деякими столичними колегами, друкувався у різних київських виданнях, включаючи журнали «Всесвіт» та «Український театр», художньо-публіцистичний альманах «Єгуpecь». У Києві жили і живуть мої добрі друзі, тільки боляче мені, що це дружнє коло рік від року звужується.

Розпитував Володимир Панченко

Довідка редакції

Книги професора Марка Соколянського:

1. Творчество Генри Филдинга. — К., 1975.
2. Западноевропейский роман эпохи Просвещения. — К., — Одесса, 1983.
3. Оскар Уайльд. Очерк творчества. — К., 1990.
4. И несть ему конца. Статьи о Пушкине. — Одесса, 1999.
5. Перечитывая Шекспира. Работы разных лет. — Одесса, 2000.
6. Некролог при жизни (рассказы из внутреннего кармана). — Одесса, 2003.
7. Конечно в Одессе (Малая родина Вл. Жаботинского). — Одесса, 2005.